

Ιερά Μονή Ζυγού

/ [Πεμπτουσία](#)

Image not found or type unknown

Τα ερείπια της άλλοτε αγιορειτικής Μονής του Ζυγού διακρίνονταν χρόνια ανάμεσα στην πυκνή δασική βλάστηση και ήταν γνωστά με το όνομα «Φραγκόκαστρο». Βρίσκονται στην περιοχή της σημερινής Ουρανοπόλεως Χαλκιδικής, περί τα σαράντα μέτρα εντεύθεν της οριογραμμής του Αγίου Όρους. Ο πρώτος γνωστός επισκέπτης του χώρου, με αρχαιολογικά ενδιαφέροντα, ήταν ο πολυγραφώτατος ρώσος αρχιμανδρίτης και ερευνητής Πορφύριος Ουσπένσκυ, το 1858.

Γενική άποψη της ανασκαφής

Πέρασαν ήδη τριανταδύο έτη από την πρώτη επίσκεψή μου στα ερείπια της Μονής Ζυγού (1972) και δεκαεννέα αφ' ότου άρχισα τις εργασίες στον χώρο (1985). Η έρευνα έχει πλέον τον χαρακτήρα της συστηματικής ανασκαφής (από το 1992), και πραγματοποιείται με χρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού και διοικητική υποστήριξη της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής, στην

χωρική αρμοδιότητα της οποίας βρίσκεται. Τα αντικείμενα που μας απασχολούν είναι όλα όσα αφορούν τους τομείς έρευνας, μελέτης, συντήρησης και ανάδειξης ενός μνημειακού συνόλου.

Κατά τα τελευταία τρία χρόνια έχουν εντατικοποιηθεί οι εργασίες και έχει συσταθεί μία ομάδα 50 εργαζομένων, στην οποία συμμετέχουν ως επιστημονικοί συνεργάτες αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, ζωγράφοι, συντηρητές τοιχογραφιών, μαρμάρων, μαρμαροθετημάτων, κεραμικής, υαλίνων αντικειμένων και μετάλλων. Παράλληλα με την ανασκαφική έρευνα γίνονται και εκτεταμένες στερεώσεις της τοιχοποιίας και οι απαραίτητες στερεωτικές αναδομήσεις.

Ιστορία της Μονής

Με την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι η Μονή κτίσθηκε σε θέση όπου προϋπήρχαν εγκαταστάσεις από τον 4ον π.Χ. μέχρι και τον 6ον μ.Χ. αι. Η πρώτη γνωστή αναφορά «του Ζυγού» στην χερσόνησο του Αθω προέρχεται από έγγραφο του 942. Από αυτήν αντιλαμβανόμεθα ότι επρόκειτο για βασικό τοπογραφικό σημείο αναφοράς στην περιοχή, πλην όμως δεν διευκρινίζεται αν ήταν τόπος, χωριό ή μονή.

Το 958 ο όσιος Αθανάσιος, ο μετέπειτα ιδρυτής της Μεγίστης Λαύρας, «γίνεται προς τώ Ζυγώ ούτω καλουμένω», όπου άρχισε την αθωνική άσκησή του υποτασσόμενος σε γέροντα ασκητή της περιοχής. Από έγγραφο του 991 συμπεραίνουμε ότι είχε ιδρυθή ήδη τότε η Μονή του Ζυγού, για την οποία όμως η πρώτη σαφής μαρτυρία είναι μόλις του 996.

Κατά τον 11ον αιώνα η Μονή ήταν μία από τις σημαντικότερες αθωνικές Μονές, αλλά η ευπρόσβλητη θέση της δίπλα στην θάλασσα, κοντά σε χωριά και σε δρόμους, φαίνεται ότι δημιούργησε πολύ ενωρίς τις προϋποθέσεις για την εγκατάλειψή της. Το 1199 χαρακτηρίζεται «έρρημη» και παραχωρήθηκε από τον Αλέξιο Γ΄ Αγγελο ως μετόχιο στην επανασυσταθείσα, τότε, Μονή του Χελανδαρίου.

Το μαρμαροθέτημα του δαπέδου του βορείου παρεκκλησίου

Γύρω στο 1206, φαίνεται ότι εγκαταστάθηκε στο κάστρο του Ζυγού ένας Φράγκος άρχοντας με τους στρατιώτες του, ο οποίος εξορμούσε από εκεί και λεηλατούσε το Άγιον Όρος, ώσπου, περί το 1211, με παρέμβαση του Πάπα της Ρώμης εκδιώχθηκε από την περιοχή. Γι' αυτόν τον λόγο τα ερείπια της Μονής είναι γνωστά σήμερα ως «Φραγκόκαστρο».

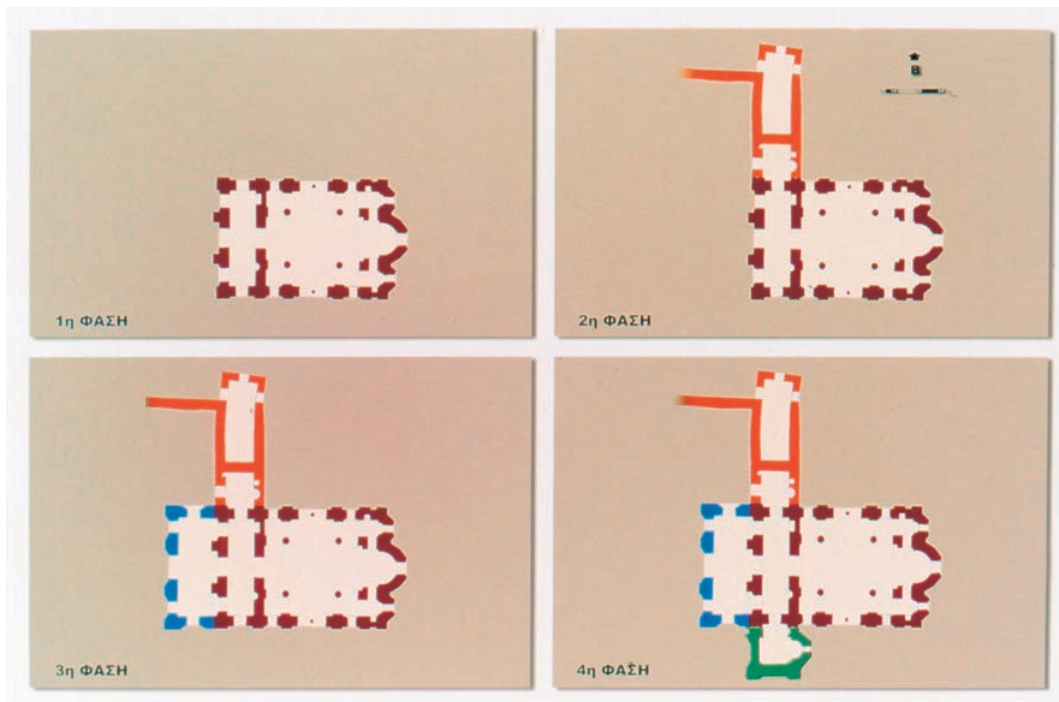
Μετά την απομάκρυνση του Φράγκου (η οποία πρέπει να ήταν βίαιη, με καταστροφικές συνέπειες για τα κτήρια) το μοναστηριακό συγκρότημα επανήλθε στην μετοχιακή του χρήση και παρέμεινε στην κατοχή της Μονής Χελανδαρίου μέχρι το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα, όταν μεταβιβάσθηκε στην Μονή Βατοπαιδίου, από την οποία απαλλοτριώθηκε το 1924. Παράλληλα με την μεταβίβαση άρχισε και η καθιέρωση της νέας οριογραμμής του Αγίου Όρους, η οποία ισχύει μέχρι σήμερα, αφήνοντας εκτός του προνομιακού εδάφους τα ερείπια της Μονής Ζυγού.

Αρχιτεκτονική της Μονής

Το κάστρο της Μονής είναι σχεδόν πεντάπλευρο, ενισχύεται με ένδεκα πύργους και

περιβάλλει έκταση 5.500 τ.μ. Είχε δύο εισόδους, ανά μία στην μέση του βορείου και του νοτίου τείχους, πάνω από τις οποίες υψώνονταν πύργοι, αλλά πολύ ενωρίς η βόρεια τοιχίσθηκε. Βλέπουμε ότι η ανασκαφική διερεύνησή μας αφορά μία από τις αρχαιότερες και μεγαλύτερες αγιορειτικές μονές, η οποία μάλιστα εγκαταλείφθηκε μέσα στον 12ο αι. Πρόκειται λοιπόν για το μοναδικό παράδειγμα μεγάλης αγιορειτικής μονής, της οποίας την δομή μπορούμε να μελετήσουμε χωρίς τα κωλύματα των μεταγενεστέρων οικοδομικών φάσεων και της λατρευτικής χρήσεως.

Το μοναστηριακό κτηριακό συγκρότημα αποτελείται από τον παλαιό πυρήνα (το δυτικό μισό), ο οποίος διπλασιάσθηκε με επέκταση προς ανατολάς. Το Καθολικό (=ο κεντρικός ναός της Μονής) βρίσκεται στην επέκταση, άρχισε να κτίζεται κατά τις αρχές του 11ου αιώνας και είναι κτήριο αποτελούμενο από τέσσερις σαφώς διακρινόμενες οικοδομικές φάσεις: Αρχικώς οικοδομήθηκε ο σύνθετος τετρακίονιος κυρίως ναός, με τον στενό νάρθηκά του. Οι μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις του, χωρίς τις κόγχες, είναι 14,60Χ9,70 μ. Στην ανατολική πλευρά εξέχει η εξωτερικώς πεντάπλευρη κόγχη του Αγίου Βήματος και οι τρίπλευρες των παραβημάτων. Σε δεύτερη φάση προστέθηκε το βόρειο παρεκκλήσιο με τον κτητορικό τάφο. Διαπιστώθηκε ότι το παρεκκλήσιο αυτό αποτελεί συμφυές τμήμα της κτηριακής πτέρυγας, που τραβάει την προς βορράν ανηφόρα και πρέπει να ενωνόταν με την βόρεια μοναστηριακή πτέρυγα. Η πτέρυγα αυτή, αξιοποιώντας τις εδαφικές υψομετρικές διαφορές, αποτελούσε και την μόνη δίοδο για την είσοδο στο υπερώο του παλαιού νάρθηκα του Καθολικού, δηλαδή στα «προκυπτικά», όπου ίσως κατοικούσε ο ηγούμενος.

Οι τέσσερις οικοδομικές φάσεις του καθολικού.

Στην τρίτη οικοδομική φάση προστέθηκε ο εξωνάρθηκας με τον (κτητορικό;) τάφο κρυμμένο κάτω από το δάπεδο, και στην τέταρτη το νότιο μονόχωρο τρουλλαίο παρεκκλήσιο με τον κτητορικό, επίσης, τάφο. Ακολούθησε η κατασκευή των τριών επισήμων τάφων σε επαφή με τον νότιο τοίχο του Καθολικού. Ένας ακόμη τάφος επισήμου προσώπου εντοπίστηκε στην αυλή του Καθολικού, μπροστά στην κύρια είσοδο του ναού. Είναι κτιστός, πλακοσκεπής και οι πλάκες του μόνον χρωματικώς διαφέρουν από την πλακόστρωση της αυλής. Βρίσκεται στον άξονα εισόδου, η οποία γινόταν από το δεξιό φύλλο της δίφυλλης θύρας. Είναι προφανές ότι η επιλογή της θέσης έγινε από τον μακαρίτη, ο οποίος, για τις αμαρτίες του και από ταπείνωση, ζήτησε να ταφή εκεί, προκειμένου «να τον πατούν» οι εισερχόμενοι στον ναό.

Οι τοιχοποιίες του ναού σώζονται σε ύψος 2-4 μέτρων. Τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του, έργα περίτεχνα, λεηλατήθηκαν μερικώς σε πολύ πρώιμη φάση και όσα έμειναν ήσαν διαμελισμένα, με απροσδόκητη διασπορά των τεμαχίων τους. Ένα σημαντικό μέρος, κατάλοιπο συστηματικής λεηλασίας, αποκαλύφθηκε πάνω στην πλακόστρωτη δυτική αυλή του Καθολικού. Ο εντοπισμός, μέχρι στιγμής, τριών ασβεστοκαμίνων μέσα στον περίβολο της Μονής, και άλλων δύο αμέσως έξω από τον δυτικό περίβολό της, κάτι σχετικό δηλοί.

Οι τέσσερις κίονες που ανακρατούσαν τον τρούλλο, πάρθηκαν μαζί με τις βάσεις τους και ο σωρός του τρούλλου (πού φαίνεται να γκρεμίσθηκε για να διευκολυνθή η παραλαβή των κίωνων) κείται καθαρισμένος στην μέση του Καθολικού και θα αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής αποτυπώσεως και αποκομιδής κατά την

προσεχή ανασκαφική περίοδο. Ο όγκος του φράζει το βόρειο δίλοβο άνοιγμα, του οποίου ο κίονας προβάλλει στην θέση του ανάμεσα στα κρημνίσματα, αφήνοντας να φαίνονται λίγο, στην θέση τους, τα δύο θωράκια και πλαίσια των υπερκειμένων μαρμάρινων παραθύρων. Κοντά βρήκαμε και το ωραίο μεσοβυζαντινό επίθημα, συγκολλημένο με το καλοφτιαγμένο ρωμαϊκό κιονόκρανο, τα οποία ήσαν τοποθετημένα, σε δεύτερη χρήση, στην κορυφή του κίονα. Έτσι αποκτήσαμε την πρώτη σταθερή αφετηρία, για να αρχίσουμε την γραφική αποκατάσταση των πλαγιών όψεων του Καθολικού.

Κάτω από τον σωρό του τρούλλου προβάλλουν καταπλακωμένα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, προερχόμενα κυρίως από το μαρμάρινο φράγμα του πρεσβυτερίου. Τα δύο βασικά θωράκια του φράγματος προέρχονται από κάποιον άγνωστο παλαιοχριστιανικό ναό, και πρόκειται για εξαιρετικά και σπάνια δείγματα παλαιοχριστιανικής γλυπτικής.

Τα μαρμάρινα περιθυρώματα των δύο εσωτερικών μεγάλων θυρών του ναού, τα περισυλλέξαμε θρυμματισμένα σε εκατοντάδες διασκορπισμένα κομμάτια, τα συγκολλήσαμε, τα αποκαταστήσαμε σχεδόν ολόκληρα και αναμένουμε το πέρας της ανασκαφής του Καθολικού, για να τα επανατοποθετήσουμε. Για το περιθύρωμα της δυτικής εισόδου του νάρθηκα δεν έχουμε πλέον ελπίδες, γιατί δεν εντοπίστηκαν θραύσματά του. Όμως βρήκαμε τα βασικά τμήματα του μαρμάρινου παραθύρου, που βρισκόταν πάνω στο θωράκιο του βορειοδυτικού ανοίγματος του νάρθηκα και έγινε η σχεδιαστική αποκατάστασή του, εν όψει της επανατοποθετήσεώς του.

Ζωγραφικός διάκοσμος του Καθολικού

Το εσωτερικό του ναού ήταν επιχρισμένο με λεπτόκοκκο πατητό επίχρισμα και πρέπει να ήταν, μερικώς τουλάχιστον, τοιχογραφημένο, αλλά δεν σώθηκε κανένα ίχνος των τοιχογραφήσεων. Στον νέο νάρθηκα διατηρήθηκαν τμήματα από την μεγάλη παράσταση του Ευαγγελισμού και διάλιθοι σταυροί, και περισυλλέχθηκαν πολλά σπαράγματα τοιχογραφιών, τα οποία πρέπει να προέρχονται από το αρκοσόλιο επισήμου τάφου που εντοπίστηκε κατεστραμμένος. Στην κόγχη της προθέσεως του νοτίου παρεκκλησίου αποκαλύφθηκαν δύο στρώματα τοιχογραφιών, με την ίδια παράσταση: ολόσωμος μετωπικός ιεράρχης, πιθανώς ο άγιος Νικόλαος.

Μεγάλο μέρος των αβαφών επιχρισμάτων του ναού βρίσκονται στην θέση τους και σε κάποια από αυτά διακρίνονται ακιδογραφήματα, κυρίως με παραστάσεις κωπήλατων πλοίων. Καλή ένδειξη του ότι ο ναός ήταν, μερικώς τουλάχιστον, χωρίς τοιχογραφίες, αποτελούν τα σχέδια με κάρβουνο, πάνω στα επιχρίσματα, με παραστάσεις και πάλιν πλοίων, τα οποία πρέπει να έγιναν μετά την εγκατάλειψή

του και πριν από τις καταρρεύσεις των οροφών.

Τα δάπεδα της πρώτης φάσης του Καθολικού στολίζονταν με περίτεχνα μαρμαροθετήματα, σωζόμενα αποσπασματικά. Αναμένουμε κάτω από τον σωρό του τρούλλου να αποκαλυφθή το κυρίως διακοσμητικό θέμα. Το δάπεδο του βορείου παρεκκλησίου σώζεται σε άριστη κατάσταση και κοσμεύεται με ένα από τα καλύτερα αγιορειτικά μαρμαροθετήματα, προφανώς έργο του πρώτου μισού του 11ου αιώνας. Το δάπεδο του νότιου σώζεται αποσπασματικά και είναι επίσης εξαιρετικής ποιότητας, έργο του δεύτερου μισού του 11ου αιώνας. Ο καθαρισμός των δαπέδων γινόταν με την παροχέτευση ρέοντος ύδατος μέσα στο Καθολικό, όπως γινόταν και στο παλαιό Καθολικό της Μονής Ξενοφώντος, το οποίο είναι κτήριο της ίδιας εποχής.

Τα λοιπά μέρη-διαμερίσματα της Μονής

Όταν γκρεμίσθηκε ο τρούλλος του καθολικού, έμεινε κάπως καθαρός ο θολοσκεπής νότιος, ο οποίος, κατά τον 16ο-17ο αιώνα, θεωρήθηκε κατάλληλος χώρος για την εγκατάσταση ελαιουργείου. Στην μέση τοποθέτησαν τον ελαιόμυλο με τις δύο(;) μυλόπετρες, από τις οποίες βρήκαμε δίπλα την μία, καλύπτοντας το κεντρικό και καλύτερο διακοσμητικό θέμα του μαρμαροθετήματος. Στην νότια πλευρά έβαλαν το καζάνι για το ζεστό νερό και στην βόρεια τοποθέτησαν την μαρμάρινη «γαλαιάγρα», δηλαδή το ελαιοπιεστήριο. Μία ακόμη γαλαιάγρα την τοποθέτησαν σε ένα ερειπωμένο, ήδη τότε, πρόσκτισμα της Τράπεζας. Αυτές οι χρήσεις των ερειπίων διακόπηκαν πολύ προ του 1858, έτος κατά το οποίο επισκέφθηκε τον χώρο ο Πορφύριος Ουσπένσκυ και μας άφησε μία σύντομη περιγραφή του.

Η Τράπεζα της Μονής βρισκόταν δυτικώς του Καθολικού, στο ανώγειο κτηρίου, εσωτερικών διαστάσεων 14,80Χ6,20μ. Το δάπεδό της ήταν ξύλινο, επιστρωμένο με μαρμαροθετήματα. Οι τοίχοι ήταν βαμμένοι κόκκινοι και φωτίζονταν με δίλοβα παράθυρα, φραγμένα με κόκκινους γύψινους φεγγίτες και στρογγυλούς υαλοπίνακες. Τα τραπέζια ήταν στενόμακρα μαρμάρινα (όλα;). Η στέγη ήταν ξύλινη, καλυμμένη με σχιστόπλακες, όπως και οι πτέρυγες της Μονής.

Μέσα στο κάστρο, στην νότια πτέρυγα, εντοπίσθηκαν τα ερείπια του μεγάλου φούρνου για το ψωμί (εσωτ. διάμ. 2,60 μ.), στον ίδιο χώρο με έναν μικρότερο φούρνο, ο οποίος φαίνεται να χρησίμευε για τα πρόσφορα.

Το μεγάλο κτιστό πατητήρι των σταφυλιών (εσωτ. διαστ. 5,10Χ3,30 μ.) με το κτιστό υπολήνιο εντοπίσθηκε στην πλαγιά, μπροστά από την νότια πτέρυγα.

Δεν έχουμε ακόμα στοιχεία για το σύστημα υδρεύσεως της Μονής, θεωρούμε όμως

πολύ πιθανόν ότι υδρευόταν με ρέον ύδωρ. Όμως στο υπόγειο πύργου της νότιας πλευράς υπάρχει δεξαμενή ομβρίων, ενώ το ισόγειό του είναι διαμορφωμένο σε χώρο πλυντηρίου ενδυμάτων.

Ο πλέον ενδιαφέρων από τους ένδεκα πύργους της Μονής είναι ο μεγάλος πύργος που βρίσκεται στην βορειοδυτική γωνία της. Αν και δεν έχει προχωρήσει η ουσιαστική έρευνά του, μπορούμε να αναφέρουμε λίγα στοιχεία του. Είναι ορθογώνιος, με μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις (χωρίς τους πεσσούς) 8,60Χ8,15 μ. Ενισχύεται με δύο συμφυείς πεσσούς στην βορειοανατολική πλευρά του και ανά τρεις στις υπόλοιπες. Σώζεται σε μέγιστο ύψος τεσσάρων μέτρων, αλλά υπολογίζεται ότι ξεπερνούσε τα δεκαπέντε. Πρέπει να κτίσθηκε περί το έτος 1000, και πρόκειται για το αρχαιότερο γνωστό και σαφές παράδειγμα μεσαιωνικού πύργου αυτής της μορφής στα Βαλκάνια.

Με την νοτιοανατολική γωνία του πύργου εφάπτεται ένα ισχυρό διατείχισμα μήκους 26 μέτρων, το οποίο καταλήγει σε μικρό πύργο, τον ενδέκατο, στο φρύδι του υπερκειμένου λόφου. Στην κορυφή του διατειχίσματος, ύψους 7 μ. και πλάτους 2 μ., υπήρχε διάδρομος επικοινωνίας των δύο πύργων, προστατευόμενος από τις δύο πλευρές του με επάλξεις. Το διατείχισμα και τον πύργο της κορυφής, έργα που αποσκοπούσαν στην βελτίωση της αμυντικής επάρκειας του μεγάλου πύργου, τα αποδίδουμε στις οικοδομικές επεμβάσεις του Φράγκου, ο οποίος υπερύψωσε και το σύνολο των τειχών και επαύξησε τους χώρους υγιεινής.

Διάφορα ευρήματα της ανασκαφής

Στην μικρή αυλή βορειοδυτικώς του Καθολικού είχαμε μία σημαντική πυκνότητα μικροευρημάτων, τα οποία δηλώνουν ότι κάπου κοντά βρισκόταν ένας χώρος όπου φυλάσσονταν το αρχείο της Μονής και πολύτιμα αντικείμενα. Βρήκαμε τρία μολυβδόβουλλα (του Νικηφόρου Βοτανιάτη 1078-1081, κάποιου αξιωματούχου Ιωάννου, και κάποιου «ταπεινού μοναχού Αθανασίου»), κλείστρα βιβλίων, ένα αργυρό επίχρυσο μετάλλιο με χαρακτή παράσταση της αγίας Παρασκευής, μία μικρότατη σφραγίδα-εγκόλπιο με παράσταση αρχαγγέλου, μια χούφτα υάλινες ψηφίδες από εντοίχιο ψηφιδωτό, χάλκινες βελόνες και δακτυλήθρες, εφυαλωμένη κεραμική, υάλινα αγγεία και άλλα μικροευρήματα. Λίγο πιο κεί, σε θέση και τότε υπαίθρια, νομίζουμε ότι εντοπίσαμε την θέση όπου έκοβαν τις ψηφίδες για τα μαρμαροθετήματα του Καθολικού. Και για να ολοκληρωθή το θέμα σημειώνουμε ότι, με βάση τα ρετάλια των μαύρων και γκριζων ψηφίδων που βρίσκουμε σε μεγάλες ποσότητες στην αυλή του Καθολικού, θεωρούμε πολύ πιθανόν ότι τα σχετικά βότσαλα τα έφεραν από την παραλία της τοποθεσίας Αλμυρός του Γοματίου, στον μυχό του Σιγγιτικού κόλπου, όπου υπάρχουν σε μεγάλες ποσότητες. Επισημαίνουμε ότι η επικοινωνία της Μονής Ζυγού με τον εν λόγω Αλμυρό ήταν

πυκνή, διότι εκεί βρισκόταν ένα από τα βασικά μετόχια της. Από τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά κινητά ευρήματα της ανασκαφής, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα υάλινα κανδήλια, έργα του 12ου αιώνας. Όλα τα νομίσματα που έχουμε μέχρι στιγμής (εκτός από δύο) είναι του 11ου και 12ου αιώνας.

Η συνέχιση της ανασκαφής, των εργασιών συντηρήσεως, των αναστηλώσεων, της μελέτης και της αναδείξεως της Μονής Ζυγού θα μας βοηθήσουν να γνωρίσουμε αυτό το σπουδαίο μνημείο του μεσοβυζαντινού Αθω και θα προσφέρουν στην περιοχή ένα εντυπωσιακό και αναγνώσιμο μνημειακό σύνολο, το οποίο, επισκέψιμο ήδη, θα προσελκύει χιλιάδες επισκέπτες και προσκυνητές. Επί πλέον είναι το μόνο αγιορειτικό μοναστήρι το οποίο επισκέπτονται γυναίκες.

Παρατήρηση: Το παρόν άρθρο δημοσιεύθηκε στο τεύχος Νο 14 του περιοδικού «ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ» (Απρίλιος - Ιούλιος 2004)